

Václav Furmánek, Mária Novotná, *Die Sicheln in der Slowakei*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. XVIII, Bd. 6, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006, ss. 121, tabl. 55.

W ramach serii XVIII „Prähistorische Bronzefunde” wydano do tej pory 6 tomów omawiających sierpy brązowe z terenów Rumunii¹, Austrii, Szwajcarii i południowych Niemiec², Moraw³, Polski⁴, środkowej

części Półwyspu Bałkańskiego⁵. Ostatni, szósty tom przedstawia zbiór sierpów znalezionych na terenie dzisiejszej Słowacji, a jego autorami są Václav Furmánek z Instytutu Archeologii Słowackiej Akademii Nauk w Nitrze oraz Mária Novotná z Katedry Archeologii Klasycznej Uniwersytetu w Tarnawie. Praca składa się z dwóch odrębnych części, z których pierwsza, autorstwa V. Furmánka, dotyczy sierpów w kształcie nożyków do podcinania winorośli oraz sierpów z guzkiem. Osobno omówił on także znaleziska form używanych do ich produkcji oraz kontekst występowania omawia-

¹ M. Petrescu-Dîmbovita, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. XVIII, Bd. 1, München 1978.

² M. Primas, *Die Sicheln in Mitteleuropa I (Österreich, Schweiz, Süddeutschland)*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. XVIII, Bd. 2, München 1986.

³ J. Říhový, *Die Sicheln in Mähren*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. XVIII, Bd. 3, München 1989.

⁴ M. Gedl, *Die Sicheln in Polen*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. XVIII, Bd. 4, Stuttgart 1995.

⁵ R. Vasić, *Die Sicheln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abt. XVIII, Bd. 5, Stuttgart 1994.

nych zabytków. W części drugiej, przygotowanej przez M. Novotną, prezentowane są warianty tych narzędzi z haczykowatą i jęczminkową sztabą do rękojeści, a także uwagi na temat stanu badań, chronologii oraz funkcji omówionych zabytków. Tom zawiera również wykaz instytucji, w których znajdują się przedstawiane zabytki, indeks miejsc oraz tablice prezentujące kolejne sierpy (tablice 1-35), rozkład wybranych typów na tle zasięgu dzisiejszej Słowacji (tablice 36-40) oraz przykłady skarbów, w których sierpy wystąpiły (tablice 41-54). Ostatnia tablica prezentuje główne typy sierpów na tle podziału chronologicznego epoki brązu i wczesnego okresu halsztackiego, od BB1 do HB3.

Głównym celem wydawanej od roku 1969 serii „Prähistorische Bronzefunde” jest przedstawianie możliwie kompletnych zbiorów wybranych kategorii przedmiotów brązowych. Najczęściej prezentowane ujęcie ma charakter typologii opartej na cechach formalno-stylistycznych, uzupełnionej o uwagi na temat chronologii oraz kontekstu odkrycia analizowanego zbioru przedmiotów. Podobne cele przyświecały autorom omawianego tomu na temat sierpów.

Część pierwszą rozpoczyna wprowadzenie, w którym autor przedstawia powszechnie stosowane terminy określające poszczególne typy sierpów, takie jak sierpy z guzkiem (*Knopsicheln*), ze sztabą do rękojeści (*Sicheln mit Griffzunge*), haczykowate (*Hakensicheln*) i sierpy z tulejką (*Tüllensicheln*). We wprowadzeniu zaprezentowano też w formie tabeli porównanie wybranych systemów periodyzacyjnych epoki brązu, ze szczególnym uwzględnieniem terenu Słowacji i Węgier.

Obszerna część analityczna zbudowana jest według zasad znanych z innych tomów PBF: poszczególne typy zabytków są omawiane i uzupełniane na bieżąco wykazem stanowisk, na których wystąpiły. Każde znalezisko ma swój odrębny numer, będący podstawą do identyfikacji go na mapach znajdujących się w dalszej części tomu. Bezpośrednio przy opisach każdej grupy zamieszczono uwagi o kontekście odkrycia i przypuszczalnej funkcji danego typu. W obrębie typów/wariantów zamieszczono szczegółowy opis każdego zabytku należącego do danej grupy, zawierający informacje o miejscu jego odkrycia (tam, gdzie to możliwe), wymiarach, miejscu przechowywania wraz z numerem inwentarza oraz przypis do rysunku znajdującego się w dalszej części pracy. Scharakteryzowano także cechy wyróżniające poszczególne typy i warianty oraz zasięg ich występowania. Łącznie część analityczna objęła 617 artefaktów.

Prezentowanie zabytków rozpoczęto od nielicznego, liczącego zaledwie 2 egzemplarze, zbioru sier-

pów w kształcie nożyków do podcinania winorośli (*Rebmessersicheln*). W tej grupie znalazł się także słynny sierp żelazny ze stanowiska kultury Otomani w Gánovcach, datowany na XV w. BC, co pozwala na stwierdzenie, że jest to jeden z najstarszych europejskich artefaktów żelaznych⁶. Sierpy o takiej formie, także te zaopatrzone w guzki, są uznawane za najbardziej archaiczne i nawiązujące do form wykonanych jeszcze z kamienia. Poniżej opisu zabytków zamieszczono krótkie rozważania na temat funkcjonalności tych artefaktów, w których, co ciekawe, nie odniesiono się w ogóle do relacji między nazwą a możliwą funkcją takich narzędzi, a poprzestano jedynie na uwagach na temat sposobu osadzenia rękojeści. Sierp ze stanowiska Gánovce został natomiast zinterpretowany jako obiekt kultowy, ze względu na fakt jego odkrycia w obiekcie, któremu przypisano taką funkcję.

W kolejnej części autor omawia sierpy z guzkiem i wskazuje na trafność terminu wprowadzonego do literatury przedmiotu jeszcze w połowie XIX w. Sam guzek, oprócz dystynktywnej cechy morfologicznej narzędzia, stanowił element konstrukcji jego rękojeści wykonanej z surowców organicznych. Następnie przedstawiono podstawy propozycji podziału wewnętrznego tej grupy, stanowiącej przedmiot studiów rozmaitych badaczy. W kolejnych podrozdziałach omówiono typy, podtypy i warianty sierpów z guzkiem, podzielonych ostatecznie na podstawie kształtu owych guzków, ukształtowania i stopnia profilacji ostrza i formy podstawy. Osobno zamieszczono formy niekompletne, co do których nie ma jednoznacznych danych o możliwościach zaklasyfikowania do konkretnego typu.

Poza samymi zabytkami, w tej części przedstawiono zbiór kamiennych form odlewniczych (łącznie 15 znalezisk), używanych do produkcji wszystkich omówionych wcześniej typów sierpów. Autor stwierdza, że brak form jednorazowych, będących śladami produkcji metodą na wosk tracony oraz fakt dość powszechnego występowania sierpów wskazują na masową, seryjną i powszechną produkcję tych zabytków, wykonywanych zarówno w formach jednoczęściowych, jak i złożonych (muszlowych). Przy omawianiu kontekstu występowania form autor wskazuje, że znaleziono je zarówno na osadach, jak i, w pojedynczych przypadkach, w grobach, co interpretowane jest jako

⁶ V. Furmánek, *Eine Eisensichel aus Gánovce. Zur Interpretation des ältesten Eisengegenstandes in Mitteleuropa*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 75 (2), 2000, 153-160.

cecha wyróżniająca tzw. groby metalurgów. Z kolei znaleziska z osad, zarówno ufortyfikowanych, jak i otwartych, dają autorowi podstawy do stwierdzenia, że każdy z tych ośrodków prowadził rodzimą i niezależną produkcję metalurgiczną.

Po zaprezentowaniu samych zabytków autor przechodzi do uwag podsumowujących, w których rozważa kwestie pojawiania się kolejnych typów sierpów na tle przemian kulturowych zachodzących na terenie dzisiejszej Słowacji od początku środkowej epoki brązu do jej końca. Zauważa on, że teren Słowacji znajdował się w zasięgu oddziaływań trzech różnych stref kulturowych. Część południowo-zachodnia nawiązywała do strefy kulturowej związanej z dorzeczem środkowego Dunaju oraz kompleksem kulturowym Mad'arovec-Véteřov-Böheimkirchen. W późniejszych fazach epoki brązu widoczne jest tam osadnictwo związane ze środkowodunajską kulturą mogiłową, a potem pól popielnicowych, czyli kultury welatyckiej i podolskiej. Charakter osadnictwa w Słowacji północnej wyraźnie nawiązywał do modelu, który autor określa jako łużycki. Trzeci region kulturowy obejmował południową i wschodnią część środkowej Słowacji, a dynamika przemian osadniczych korespondowała ze zmianami kulturowymi obserwowanymi w dorzeczu Cisy, w strefie zasięgu najpierw kultury Otomani, a potem także kultury pilińskiej, Suciú de Sus, kijatyckiej i gawskiej. Rozkład ilościowy sierpów w obrębie każdej ze stref w poszczególnych okresach epoki brązu został przedstawiony w postaci tabelarycznej. Autor następnie przechodzi do rozważań na temat kontekstu odkrycia sierpów, dzieląc znaleziska na pochodzące ze skarbow, osad, grobów i znaleziska luźne. Z zamieszczonej tabeli, skomentowanej przez autora, wynika, że znacząca większość znanych dziś sierpów z guzkiem pochodzi ze skarbow (niemal 75%), odkrytych przede wszystkim w strefie kulturowej mającej związek z Kotliną Karpacką i datowanych przede wszystkim na fazy BD-HA1. Wskazuje także, że sierpy wystąpiły zarówno w skarbach „zwykłych”, kultowych, jak i tzw. skarbach odlewców. Należy w tym miejscu tylko wspomnieć, że taki podział depozytów już od dawna nosi znamiona anachronizmu i zdaje się wynikać nie z charakteru źródeł, ale przede wszystkim perspektywy badacza⁷. W dalszej części omówiono ogólnie znaleziska sierpów z osad i grobów.

Część druga, autorstwa M. Novotnej, ma odwrotną konstrukcję: najpierw zawarto w niej uwagi ogólne na temat chronologii, funkcji i kontekstu odkrycia sierpów, a następnie przedstawiono wszystkie analizowane zabytki, pogrupowane wg cech formalnych.

Rozpoczyna ją przedmowa i wprowadzenie, w którym autorka zwraca uwagę, że przedstawiany tom jest pierwszym pełnym zestawieniem sierpów brązowych, które przez dłuższy czas stanowiły margines zainteresowań badawczych archeologów zajmujących się epoką brązu. Przyjmując za podstawę podziału sierpów sposób umocowania rękojeści, część pierwsza objęła sierpy z guzkiem, podczas gdy kolejna – takie egzemplarze, których rękojeść osadzona była na sztabie lub haku. We wprowadzeniu zawarto także ogólne uwagi na temat liczby analizowanych zabytków, stanu badań, chronologii i przynależności kulturowej stanowisk, z których je pozyskano. Osobno zostały omówione podstawy podziału typologicznego w odniesieniu do istniejących już zasad klasyfikacji, pojawiających się w przywoływanych powyżej pracach na temat sierpów, które ukazały się w ramach serii PBF. Autorka przechodzi następnie do uwag na temat chronologii, ilustrując je tabelą, w której porównano występowanie zjawisk kulturowych w obrębie dzisiejszej Słowacji i ogólnie rozumianej Europy Środkowej. W tabeli zamieszczono także zestawienie najważniejszych depozytów, w których wystąpiły sierpy, a także datowanie absolutne. W części dotyczącej chronologii autorka odnosi się także do periodyzacji epoki brązu opartej na chronologii tzw. horyzontów skarbow brązowych.

Poza częścią dotyczącą chronologii we wprowadzeniu znalazła się także analiza funkcji przedstawianych zabytków, przy czym głównym założeniem jest przekonanie o raczej praktycznym niż sakralnym zastosowaniu sierpów. Narzędzia te zatem miały pełnić różnorodne funkcje, w zależności od swoich rozmiarów i wagi. Porównano także wydajność pracy z użyciem sierpów krzemienych i brązowych, na korzyść tych ostatnich, skracających znacznie czas potrzebny do żęcia 1 hektara zboża z 17-27 do 12-17 dni. Ze względu na znaczne wygięcie ostrza, inne sierpy zinterpretowano jako narzędzia do cięcia liści i gałęzi. Autorka zwraca uwagę, że wśród odkrytych sierpów większość nosi ślady użytkowania, co jej zdaniem wyklucza ich inną niż praktyczną funkcję. Moim zdaniem nie można się z tym stwierdzeniem zgodzić, zwłaszcza że większość sierpów pochodzi z depozytów, a z osad znane są nieliczne egzemplarze. Na fakt, że błędne jest założenie o wyłącznie użytkowej bądź wyłącznie „kultowej”, wyznaczonej przez brak śladów

⁷ R. Bradley, *The Passage of Arms*, Cambridge 1990, cyt. za W. Blajerem, *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*, Kraków 2001, 23.

używania, funkcji artefaktów zwracano już uwagę wielokrotnie⁸. R. Bradley wskazuje także na przykłady skarbow o ewidentnie nieekonomicznym charakterze, zawierających używane, a czasem także celowo łamane sierpy brązowe⁹. Kilka akapitów dalej sama autorka jednak przyznaje, że sierpy ze śladami użytkowania mogły mieć także znaczenie „kultowe”, stanowiąc część np. ofiary zakładzinowej (przykład stanowiska Štúrovo, gdzie odkryto kilka przedmiotów metalowych w dole postępuowym). W dalszej części tekstu autorka wspomina także rolę sierpów w wymianie i obiegu surowca brązowego, nawiązując do pracy Ch. Sommerfelda, którego główną tezą w studium na temat sierpów było założenie o premonetarnym charakterze depozytów brązowych¹⁰. Na zakończenie rozważań na

temat funkcji sierpów pojawia się wątek łączący je z postacią kobiety i magią agrarną.

Największą zaletą omówionego tomu jest niewątpliwie jego wartość źródłowa, jest on bowiem przede wszystkim szczegółowym katalogiem znalezisk, zawierającym dokładne opisy i szczegółowe, ujednolicone ilustracje sierpów. Trochę brakuje w nim interpretacji, zarówno funkcjonalnych, jak i kontekstualnych owych znalezisk, które, jeśli nawet się pojawiają, mają charakter bardzo ogólnie i pobieżnie sformułowanych uwag. Mimo to jednak pod tym względem omawiany tom wyróżnia się w Serii PBF, gdzie przeważnie mało uwagi poświęca się tym zagadnieniom. Ze względu na kompletny katalog i doskonale przygotowaną stronę graficzną niniejszy tom stanowi cenną podstawę do dalszych studiów nad tą kategorią zabytków.

⁸ np. S. Kadrow, *Studia nad rytuałem w archeologii*, (w:) M. Filipiak i M. Rajewski (red.), *Rytuał. Przeszłość i teraźniejszość*, Lublin 2003, 136.

⁹ R. Bradley, *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe*, London and New York 2005, 151.

¹⁰ Ch. Sommerfeld, *Gerätegeld Sichel. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa*, Berlin 1994.

Justyna Baron

Adres Autorki:

Dr Justyna Baron
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław